

СЕМАНТИКА ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'373.43 = 161.2

І. М. Бабій

АД'ЕКТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ В НЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА

У статті розглядаються прикметникові індивідуально-авторські неологізми, які функціонують у малій прозі Аркадія Любченка. Проаналізовано семантику та функціонування прикметникових лексичних новотворів. Виявлено, що переважна більшість ад'єктивних авторських неологізмів має композитну форму. У результаті здійсненого дослідження встановлено, що індивідуально-авторські неологізми виконують емоційно-експресивну роль у контексті твору, містять психологічну навантаженість, створюють цікаві й оригінальні метафоричні образи.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, неолексема, прикметниковий авторський неологізм, лексична інновація, індивідуально-авторська номінація, ад'єктивний індивідуально-авторський неологізм.

Бабій І. М. Ад'єктивна індивідуально-авторська номінація в неологічній лексиці Аркадія Любченка. *В статті розглядаються індивідуально-авторські новообразованія-прилагательні, які функціонують у розповідях Аркадія Любченка. Проаналізовані семантика і функціонування лексических новообразованій-прилагательних. Виявлено, що більшість ад'єктивних авторських новообразованій має композитну форму. В результаті проведеного дослідження встановлено, що індивідуально-авторські неологізми виконують емоційно-експресивну роль в контексті твору, психологічно наповнені, образують оригінальні метафорическі образи.*

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, неолексема, авторский неологизм-прилагательное, лексическая инновация, индивидуально-авторская номинация, ад'єктивний індивідуально-авторський неологізм.

Babiy I. M. Adjective Individual Author Nomination of Neological Vocabulary of Arcadiy Lubchenko. *The adjective individual author's neologisms that operate in small prose of Arcadiy Lubchenko are described in this article. His creative heritage consists of novels, short stories, groundbreaking stories. Author builds his stories through the prism of heroes' psychological perception of reality and revolutionary changes. The inner world, thoughts, suffering and hesitation of characters are the central theme of writer's novels and short stories. "Romantic vitalism" permeates most of the works of this artist. The writer tried to create an image of a man of modern times, the ideal of a strong, unconquered, independent personality.*

In modern linguistics individual author's linguistic creativity acquires relevance and research interest. In recent decades Ukrainian neology evolved into a separate branch and actively developed. Well-known researchers in this area are V. Rusanivsky, J. Koloyiz, N. Sologub, S. Jermolenko, G. Vokalchuk, A. Styshov, A. Moysiyyenko, E. Karpilovska, G. Syuta, N. Klimenko, J. Kochan, N. Adach, etc.

The fact that neological Dictionary of Arcadiy Lubchenko was not in the focus of linguists, thus our research, the subject of which is writer's adjective neologisms, we consider relevant. The purpose of the proposed work is to analyze the semantics of adjectives and individual neologisms in

small prose of A. Lubchenko. The analysis founded out that neological dictionary of writer combines lexical neologisms copyright belonging to four parts of speech: nouns, adjectives, verbs and adverbs. The largest category is neolekxems-adjectives (130), which can be divided into several thematic groups. The largest group is the new lexical constructions associated with human characteristics. A large group of lexical innovations are adjectives that represent human psychological characteristics. Some of them characterize the person's internal qualities; other neolekxems convey mood and inner state of a character caused by certain events in their lives. We revealed that A. Lubchenko idiolect dictionary contains neolekxems-adjectives that describe the realities concerning the environment, particularly describing the flora and fauna, nature, heavenly bodies, etc. A small number of nominations concern descriptions of objects. Separate group of innovative adjectives describes the sensory sensations: color, smell, sound, touch. It was found that special emotional and expressive coloring contain adjectives relating to abstract names. It was founded out that almost all the adjectival lexical neologisms of A. Lubchenko are complex in structure, dibasic. As a result, the research found that individual author's neologisms perform emotionally expressive role in the context of the work, have psychological importance in creating of interesting and original metaphorical images.

Keywords: *neologism, author's neologism, neolexeme, adjectival author's neologism, lexical innovation, individual author's nomination, individual adjectival author's neologism.*

Талановитим новелістом, чільним представником національного відродження й водночас «найзагадковішою і найтаємничішою» людиною дослідники називають Аркадія Любченка. Письменник «поруч з своєю громадською й організаторською працею писав. Не писав, а різьбив і гаптував свої майстерні новели» [3: 450]. Його творчий доробок – новели, оповідання, новаторські повісті, але не судилося митцю за життя зазнати шани та слави. Творчість А. Любченка була забороненою, тільки в кінці ХХ століття повернулася до свого читача. Однак, як писав Г. Костюк, «за блиском думки і слова, за сумішню оригінального каламбуру з сльозинкою, пародією, радості з журбою у Аркадія Любченка завжди стояв той активний оптимістичний світогляд, який ніколи не покидав його» [3: 453].

Високо оцінював манеру письма М. Хвильовий, зазначаючи, що «це, мабуть, єдиний у нас художник, що його можна назвати новелістом. Це вибагливий, вишуканий мініатюрист, що, очевидно, буде продовжувати Коцюбинського в його європейських імпресіоністичних новелах» [2: 332]. Свою оповідь автор вибудовує через психологічну призму сприйняття героями дійсності, революційних змін. Внутрішній світ, роздуми, страждання і вагання персонажів у центрі новел та оповідань прозаїка. «Романтикою вітаїзму» пронизана більшість творів митця. Письменник намагався створити, намалювати образ людини нового часу, ідеал сильної, рішучої, нескореної, незалежної особистості.

Твори А. Любченка написані в поетиці модернізму. «Як і тодішні прозаїки-імпресіоністи, Любченко плекав “рубану прозу”, тобто застосовував короткі речення, мов спалахи, які передають хвилинні враження і настрої персонажів, багату кольорову палітру» [6: 223]. Як засвідчив наш аналіз, А. Любченко був словотворцем у царині авторської номінації.

У сучасній лінгвістиці індивідуально-авторська мовотворчість набуває актуальності та викликає дослідницький інтерес. В останні десятиліття виділилася в окрему галузь та активно розвинулася українська неологія.

Відомими дослідниками в цій галузі є В. Русанівський, Ж. Колоїз, Н. Солюгуб, С. Єрмоленко, Г. Вокальчук, О. Стишов, А. Мойсієнко, Є. Карпіловська, Г. Сюта, Н. Клименко, І. Кочан, Н. Адах та ін. Зважаючи на те, що неологічний словник Аркадія Любченка поки що не був у центрі уваги мовознавців, наше дослідження, об'єктом якого будуть прикметникові авторські неологізми, вважаємо актуальним.

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику та функціонування ад'єктивних індивідуально-авторських неологізмів у малій прозі А. Любченка.

Неологічний словник письменника об'єднує авторські лексичні новотвори, що належать до чотирьох частин мови: іменника, прикметника, дієслова й прислівника. Найбільшу категорію становлять прикметники-неолексеми (130), які можна поділити на кілька тематичних груп. Найчисленнішою є група лексичних новотворів, пов'язаних із характеристикою людини. Так, зовнішній вигляд (портрет) передають такі інноваційні прикметникові неолексеми: **хитренько-звужене** око, **заклопотано-здивоване** обличчя, під очима **цинамоново-синяві** розпутні брижі, **блідо-прекрасне** обличчя, **ніжно-пухнасті** кучерики, **криласті** брови (*Ї рухи в цій срібній імлі здаються надзвичайно м'які та округлі, її обличчя здається **блідо-прекрасним*** («Вертеп», с. 315); *З ніздрів вихопились цілі куцки волосся, під очима виступили застарілі, **цинамоново-синяві** розпутні брижі [...]* («Образ», с. 234).

Велику групу становлять прикметникові лексичні інновації, що репрезентують **психологічні ознаки людини**. Одні з них характеризують внутрішні якості, властивості осіб, а саме: **покірно-мовчазна** Надія, **хитрозатайлива** істота, **хоробливо-амбітна** душа начальника, **грубо-звір'яча** хтивість, **злісно-нетерплячі** сусіди, **витримано-спокійний** Зяма (*Дедалі він частіше й уважніше почав задивлятися на інших, а присутність змарнілої та **покірно-мовчазної** Надії дратувала його, викликала навіть часами грізний гнів* («В берегах», с. 96); *Це зробило вплив: він завжди був **витримано-спокійний** і ніхто від нього такої витівки не чекав* («Зяма», с. 42).

Інші неолексеми передають настрої, внутрішній стан персонажа, викликані певними подіями в їх житті, а саме: **сумно-задумана** жінка, **дивно-схвильований** гість, **непоборно-сильна**, **офіційно-байдужий** юнак; **суворо-мовчазні**, **непорушно-суцільні** (*Отже, сьогодні мене особливо стовняє радість життя і бажання бути **непоборно-сильною*** («Два листи», с. 241); *А другий, теж юнак, стояв навколішках у другому кінці саней і хотів, либонь, здаватися **офіційно-байдужим*** («Два листи», с. 240); *Він ще довго торгувався, граючи на терпінні **дивно-схвильованого** гостя [...]* («№ 2002», с. 111); *Вони, досі **суворо-мовчазні, непорушно-суцільні**, були схожі тепер на той буремний потік після щедрої зливи [...]* («Китайська новела», с. 262).

Особливістю ідіостилю А. Любченка є психологічне змалювання подій, обставин життя персонажів. О. Білецький писав: «Цей поет юності не по-юначому суворий до своєї форми, до свого стилю й композиції: він взагалі скупий на слова й лише зрідка показує, які скарби слова встиг надбати, і починає кидати їх із щедрот» [3: 451]. У центрі творів А. Любченка завжди

поставлена психологічна проблема, уміло й майстерно письменник розв'язує її шляхом влучних художніх деталей, добірних образних засобів. Кількома мовними мазками А. Любченко передає душевний стан своїх героїв, відтворює їх емоції, хвилювання, викликані певними змінами як суспільного, так і особистого життя. Описуючи певні ситуації, події, що відбуваються в житті героя, письменник акцентує на його емоційному стані. А. Любченко відтворює психологічне сприйняття світу, подій, соціальних змін героєм. Цьому служить й індивідуально-авторське словотворення митця. Зображені риси обличчя засвідчують душевний стан, настрій людини. У творах знаходимо означальні номінації, які окреслюють емоційний стан героя, наприклад, в описі погляду, усмішки, виразу обличчя. Так, **погляд** в А. Любченка може *бути докірливо-суворим, загадково-прймаючим, неупевнено-запитливим; обличчя — роблено-сурове, насторожено-скупчене; заклопотано-здивоване, шляхетно-гордовитий* вираз облич, *здоборно-веселі* вирази; *скупчено-заклопотаний* вираз і *гордовито-урочистий* вигляд; *усмішка — злотова-лагідна, лагідно-сумненька*. Цікавою є сполука *змовно-здоборний* знак бровою. Наведемо кілька уривків: *Хутко, похапливо озирються довкола, і ви помічаєте, що вирази їм обом трохи розгублені, проте задборо-веселі* («Вертеп», с. 327); *Але всі вони йшли сміливим, упевненим кроком, мали скупчено-заклопотаний вираз і гордовито-урочистий вигляд* («Проста історія», с. 377); *О, як упевнено виступали ці інші, які рішучі були їхні рухи, які сміливі й привітні погляди, який шляхетно-гордовитий вираз несхилених облич* («Вертеп», с. 307); *Лише не зводила з Костя загадково-прймаючого погляду, і кожне його слово було, мов болісний цвяхок у серці, кожний рух, мов жорстокий удар* («Образ», с. 232); *Правив шканою міліціонер, юнак, з обличчям роблено-суворим* («Два листи», с. 240). Як бачимо, такі неолексеми є складними за структурою, двохосновними, обидва компоненти містять експресивне навантаження.

Зауважимо, що психологічно навантажені прикметникові лексичні інновації А. Любченка не тільки передають настрій, душевний стан героя в даний момент, а можуть репрезентувати риси характеру людини, наприклад, неолексеми: **хитрозатайлива** істота, **хоробливо-амбітна** душа, **незафутлярені** люди та ін. У новелі «Образ» герой Костя так характеризує свого керівника: *Він посилався на те, що загалом дуже добре знає людей і зокрема встиг дуже добре вивчити хитрозатайливу істоту свого начальника. Еге ж! Зовні Степан Маркович може бути навдивовижу ввічливий, але це ще зовсім не свідчить за теплоту й прихильність його душі. Душа, мовляв, у нього обивательська, змінна, продажна і в той же час хоробливо-амбітна, злопам'ятна* (с. 226).

А. Любченко сповідував ідеї романтики вітаїзму, що «покликана створювати ідеал сильної людини, здатної змінювати світ навколо себе, виражати оптимістичне світосприйняття, активно й креативно реагувати на все» [3: 19]. Письменник у своїх творах намагається створити образ сильних, вольових, незалежних людей, які вміють захистити себе, свої думки, ідеї. Семантика окаліціональної лексеми **незафутлярений** розкривається в самому контексті: *Ах, романтика — невмируща, бадьорна хитрість сильних, незафутлярених людей! Це я не про себе. Хоч я й незафутлярена, хоч я визнаю і поважаю*

тільки сильних та бадьорих, але це я не про себе. Жінки... («Два листи», с. 240). Означальна номінація **незафутлярена** людина характеризує вільних, сильних, незалежних, нескорених людей.

Оказіональність її оригінальністю відзначається авторський новотвір **незграбно-натуралістичний** у реченні «[...] звичайно, це зовсім не заперече у нас чималої наявності й чималої ролі **незграбно-натуралістичних** ляльок» («Вертеп», с. 266), де письменник відтворює своє філософське бачення людського буття (людина в повсякденному житті нерідко буває в ролі **незграбно-натуралістичної ляльки**, вона є тільки виконавцем чиєїсь волі, інколи пристосованцем, нерідко залежною від бажань та волі інших людей). Ліричну повість у новелах «Вертеп» вважають «найзвучнішим акордом ваплітанської прози та й всієї творчості Аркадія Любченка». У повісті «письменник спробував філософськи осмислити роки становлення країни після буремних визвольних змагань, синтезувати естетику романтики вітаїзму зі світоглядом нової людини» [3: 24]. Образ сильних, незалежних, **«незафутлярених»** особистостей – це ідеал нової людини, людини нового часу, який так оспівував А. Любченко. Письменник із захопленням зустрів революцію, **«радісно-червоні дні»** (с. 68), часи, що настали, а **«десь далеко-далеко чути уривки молодих і хвилюючо-смажних пісень»** (с. 301).

В основу нарису «Його таємниця» покладено страшну правду про голодомор 1933 року. Головним героєм твору є близький друг і порадник Микола Хвильовий, з яким *«говорили довго й багато. Говорили про ганебну систему державної безпеки, де майже половина населення стежить за другою половиною. Говорили про російську “тюрму народів”, про затхле московське нутро, що намагається тепер прикриватись червоним, а все ж рязано-тамбовським сарафаном. Про тупець, у який зайшла революція»* (с. 427). Творчість А. Любченка пронизана впливом епохи, духом нового часу, нових подій.

Словник ідіолекту А. Любченка містить прикметникові неолексеми, що стосуються опису реалій довкілля, зокрема, характеризують:

1) рослинний світ: **зрадливо-страшні** дерева ([...] *дерева, шумно вгинаючись, вимахуючи вітами, як розтріпаніми кудлами, були йому такі непевні, зрадливо-страшні, що він ніяк не наважувався вступити в їх оточення* («Ворог», с. 394);

2) тваринний світ: **дикогриві** коні, **вихрошерсті** вовки, **божевільно-бистрі** тисячні зграї кажанів, **свистокрили** птахи (*Перебігли росами дикогриві коні, а за ними стоголосі табуни людей* («Гайдар», с. 87); *Хвилинами здавалося, що вгорі пролітають божевільно-бистрі тисячні зграї кажанів чи якихсь невідомих свистокрилих птахів* («Ворог», с. 393);

3) навколишній світ, природу: **гіркаво-бадьоре** повітря (*Мишко кілька разів глибоко втягнув у себе гіркаво-бадьоре повітря* («Проста історія», с. 375);

4) небесні світила, день, ніч: **особисто-історичні** і місяць і день; **заглиблено-творчий** день; **удекорована, затайно-усмішлива** ніч весни; **насторожено-хмурний, хитро-затайливий** вечір (*Вечір завжди був насторожено-хмурний, хитро-затайливий. За собою він вів ще більшу похмурість [...]* («Кров», с. 334); [...] *сьогодні якраз припадали його особисто-історичні і місяць і день: цього ж*

числа він дружився за попередніх разів («№ 2002», с. 110). Варто зауважити, що такі індивідуально-авторські означальні номінації містять емоційно-експресивне навантаження (і дерева **зрадливо-страшні**, і **гіркаво-батьоре** повітря, **заглиблено-творчий** день, **насторожено-творчий** вечір і под.). Вони психологічно наснажують художне мовлення письменника.

Невелика кількість авторських означальних номінацій стосується опису предметів, об'єктів тощо: **іскристо-сталев**а краватка, **скрипняві східці**, **срібногорлі** фанфари, **димно-голубий** плафон, **жовтожарий** поміст, **уперто-тупа** бритва.

Ще одну групу становлять інноваційні прикметникові лексеми на позначення сенсорних відчуттів, а саме:

– кольору: **цинамоно-синяві** брижі, **димно-голубий** плафон, **ніжно-зеленаве** питво, **нестерпучо-біле** палахтіння; **мідяно-золотистий**, **брунатно-мідяний**, **злотова-попеляста** мла, **злотова-лагідна** усмішка, **іскристо-сталев**а краватка (*надходили вони, молоді, засмагли, аж мідяно-золотисті, аж брунатно-мідяні, в трусах, дехто в майках [...]*) («Проста історія», с. 377); *Заходило сонце, кипіло в розпаношеній навалі хмар, окрайці яких займались і мліли, роздимлюючись на небо злотова-попелястою млою* («Його таємниця», с. 434);

– запаху: **відтрутний** запах, запах **свіжинних** уст; **щемітні**, **знадливі**, **хвилюючо-теплі**, **хвилюючо-жадані** запахи; **сласно-подрозражливий** запах (*Кожне* (Вовки. – І. Б.) *лежало припадом, занурившись носом у шерсть, і бувало так, що запах нагрітої шерсті починав нагадувати якісь щемітні, знадливі, хвилюючо-теплі, хвилюючо-жадані запахи* («Кров», с. 333); *Його не було, але десь близько струменів різкий, сласно-подрозражливий запах* («Кров», с. 336);

– звуку: **лунко-розгонистий** посвист, **шелесливі** жучки, **дзвінкасті** хрущики, **шурхітне** сюрчання, **приглушено-клекітний** шум (*Десь [...]* *випурхують якісь шелесливі жучки, дзвінкасті златаві хрущики, [...] то більше зростає їхнє своєрідне шурхітне сюрчання* («Вертеп», с. 280); *Воно завжди сповнене тих загадкових, приглушено-клекітних, переможних і непереможних шумів [...]* («Танок міського вечора», с. 286); *І, лише коли буря потроху почала вишухати, десь із-під стелі залящав лунко-розгонистий посвист* («Образ», с. 211);

– дотику: **дряпливо-лосквітні** дотики, **уперто-тупа** бритва (*Він завмирав у неймовірному напруженні, у непорушності, аж поки минало ще кілька дотиків, дряпливо-лосквітних дотиків жорстокого й морочливого знаряддя* (Бритви. – І. Б.) («Проста історія», с. 349);

– розмір, форму: **убивчо-правдиві** форми і кольори; **опукло-пружні** м'язи (*Ці м'язи? Вони опукло-пружні, як булатна сталь* («Атлетика», с. 316).

Особливе емоційно-експресивне забарвлення містять прикметникові лексичні інновації, що стосуються абстрактних назв, наприклад: **снажно-різкий** сміх, **потайно-уциплива** думка, **одноманітно-суворе** життя, **несамовито-трагічний** монолог, **урочисто-велична** процесія суму, **хоробливо-амбітна** душа, **присамоварна** бесіда, **непорушно-суцільне** щось, **таємно-докучне** мовчання, **одноманітно-величний** спокій; **нечувано-снажна**, **радісно-упивна** хвала, **гостро-занурлива** ласка, **ніжно-юне**, **ніжно-чисте** признание, **могутньо-велике** щось, **однотонно-наївне** щось, **хоробливо-пікантна** подія,

тепло-лукавеньке шось, **самодокірливе** відчуття, **криласті** думки (— *Народ... ненажери — процідив він півголосом, і на обличчі відбилась потайно-ущиплива думка* («№ 2002», с. 103); *Тут легковажно сіють убивчий родинний розбрат, там пишеться ніжно-юне, ніжно-чисте* признание на адресу дівчини з синіми очима («Вертеп», с. 288); *Чи здається вам зрештою, що ця метушлива кошарина хоче скласти до сонця якусь особливу, нечувано-снажну, радісно-упивну хвалу?* («Вертеп», с. 280).

Емоційно-експресивна навантага індивідуально-авторських неологізмів лежить в основі створення оригінальних метафоричних образів у творах А. Любченка, як-от: *Ніч. Насичена стриманим шелестом, облита місячним світлом, удекорована густими тіннями, затайно-усмішлива, п'янка ніч весни* («Вертеп», с. 301); *Він поспішав, схвильований, мимохідь прислухаючись до згущених звуків ночі, а п'янка, що залягала по закутках, здавалась йому такою ж змовно-напруженою, як і він сам, як і його товариші [...]* («Китайська новела», с. 249); *Він, між іншим, хотів би, щоб ідучи за труною, ніхто не плакав [...]* *Щоб дійсно справляло враження урочисто-величної процесії суму* («Образ», с. 215-216).

Зауважимо, що майже всі виявлені ад'єктивні лексичні новотвори А. Любченка є складними за структурою, двохосновними.

Самобутня і новаторська манера письма дозволила А. Любченку створити неперевершені новели. Одним із компонентів системи виражальних засобів у творах письменника виступають авторські неологізми. Інноваційні прикметники у творах А. Любченка містять психологічну навантаженість, створюють цікаві й оригінальні емоційно-експресивні образи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / Уклад.: гол. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь: «Перун», 2003. — 1440 с. 2. **Історія** української літератури ХХ століття: У 2 кн. — Кн. 1: Перша половина ХХ ст. Підручник / За ред. В. Г. Дончика. — К. : Либонь, 1998. — 464 с. 3. **Любченко А.** Вибрані твори / А. Любченко. — К. : Смолоскип, 1993. — 520 с. 4. **Словник** української мови: В 11 т. — К. : Наукова думка, 1970 — 1980. 5. **Словник** української мови: В 20 т. — Т. 1—3. — К. : Наукова думка, 2010 — 2014. 6. **Ткачук М. П.** Українська література ХХ століття. Монографія / М. П. Ткачук. — Тернопіль : Медобори, 2014. — 60 с.

Бабій Ірина Михайлівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Україна, 46020, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.

E-mail: iryna.babiy@ukr.net
tel: +380962520079, +380352224386
<http://orcid.org/0000-0002-1568-7920>

Babiy Iryna Mykhajlivna — Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of General Linguistic and Slavonic Languages Department, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Ukraine, 46020, Ternopil, M. Kryvonosa Str., 2.